

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΣΜΑΤΙΚΟΥ Ἡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

§ 2. Αἱ ἐπὶ μέρους ἀκολουθίαι τοῦ τύπου.

Τὰς ἐπὶ μέρους ἀκολουθίας, ἕξ ὧν συνίστατο ὁ ἁσματικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος, ἀναγράφει ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐν σελ. 624 ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον· «ἀρχὴ τῶν ὑποτυπώσεων καὶ διατάξεων καὶ τῆς ἁσματικῆς λεγομένης ἀκολουθίας». «Ἴδωμεν», λέγει αὐτὸς ἐνταῦθα, «ἐμφαντικώτερον τὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ τυπούμενα καὶ ἐν τῇ ἁσματικῇ καλῶς λεγομένη ἀκολουθίᾳ, ἣτις παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν ἀνωθεν δέδοται, καθ' ἅπερ εἰρήκαμεν». Ἀπαριθμῶν εἶτα τὰ μέρη, ἕξ ὧν συνίστατο αὕτη ἀναγράφει—πλὴν τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας, προερχομένης καὶ ταύτης ἐκ τῆς τάξεως ταύτης—τὸν ἁσματικὸν ὄρθρον καὶ ἐσπερινόν, τὴν παννυχίδα καὶ τὴν τριτοέκτην. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἐσπερινοῦ πραγματεύεται ἐν σελ. 624 ἕξ, «περὶ τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ», περὶ δὲ τοῦ ὄρθρου ἐν σελ. 634 ἕξ, «περὶ τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου», περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἐν σελ. 625 ἕξ ἀφοριῆς τῆς περιγραφῆς τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ, ἐνθα παρατηρεῖ, «ἰστέον οὖν, ὅτι ἡ τῆς λειτουργίας ἀκολουθία, μόνη ὑπολέλειπται κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν γίνεσθαι [=τὴν τῆς ἁσματικῆς δηλονότι τάξεως]. Διὸ καὶ οὕτως εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς τὸν Θεὸν [=διὰ τοῦ, *Εὐλογημένη* δηλαδὴ ἡ βασιλεία, καθὼς καὶ ἐν τῷ ἁσματικῷ τύπῳ] καὶ οὕτως εὐθύς τὰ *Εἰρηνικά* λέγει, καὶ τὰ *τρία ἀντίφωνα* εἰς τύπον τῆς ἁγίας Τριάδος ἄδονται, ἅπερ τῆς ἀρχαίας τοῦ ἁσματος ἀκολουθίας εἰσὶν. Καὶ μὴ εἰδότες τοῦτο τινες», συνεχίζει ὁ Συμεὼν, «ἐν τῷ ἁσματικῷ ἐσπερινῷ λεγομένων τῶν τριῶν ἀντιφώνων, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ τρισαγίου, ὡς λειτουργίαν τοῦτο κατονομάζουσι. Καὶ μᾶλλον οἱ ἐσχηκότες ἀρχῆθεν ταύτην δὴ τὴν ἀκολουθίαν, οἱ Κωνσταντινουπολίται, τοῦτο ἄρτι θαυμάζουσι, μὴ εἰδότες ὡς ταῦτα διωγμῷ Λατίνων τὰ κάλλιστα κατέλιπον ἔσθῃ· ὡς καὶ ἐν ταῖς νηστεαῖς τὴν τῆς τριτοέκτης ἱερὰν καὶ ἀρχαίαν ὑπηρεσίαν τε καὶ διάταξιν καὶ τὴν τῆς λεγομένης παννυχίδος». Ὅντως δὲ ἐν τοῖς ἐφεξῆς περιγράφει οὗτος καὶ τὰς ἀκολουθίας τῆς τριτοέκτης καὶ τῆς παννυχίδος ὡς συνανηκούσας εἰς τὸν ἁσματικὸν τύπον, τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς τοῦ ὁποίου κατακλείει ἐν σελ. 661 διὰ τῶν λέξεων, «Αὕτη τοῦ ἁσματος ἡ ἀκολουθία, ἀναγκαιοτάτη τε καὶ ἀρχαιοτάτη οὕσα κ.λ.π.».

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τόμου σ. 724.

Τὰ μέρη λοιπὸν τοῦ τύπου ἀπετέλουν, κατὰ ταῦτα, ἡ ἀκολουθία τῆς θείας Ἱερουργίας καὶ αἱ ἀκολουθία τῶν δύο κανονικῶν ὥρων τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ. Εἰς ταύτας προστίθενται εἰδικῶς διὰ τὸν χρόνον τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς δύο εἰσέτι ὑπηρεσία καὶ διατάξεις ἢ τῆς τριτοεκτης, ἣτις ὡς λέγεται ἐν σελ. 649, «ἀναγκαιοτάτως ἠνωμένη ἐστὶ τῇ λειτουργίᾳ κατὰ τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστήν, γινομένη ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐκκλησίαις παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων», καὶ ἡ τῆς παννυχίδος, περὶ ἧς λέγεται ἐν σελ. 625, ὅτι ἐγένετο αὕτη ἄλλοτε κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν, «καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστήν, καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ταύτης καὶ τῇ μεγάλῃ ἑβδομάδι».

§ 3. Περιγραφή καὶ ἀνάλυσις τῶν ἐπὶ μέρους ἀκολουθιῶν τοῦ τύπου καὶ ἐπιστάσις ἐπ' αὐτῶν

Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ τύπου τούτου εἶναι διαμορφωμένα κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ πρώτου μέρους τῆς θείας Ἱερουργίας, τοῦ καὶ ὡς λειτουργίας τῶν κατηγουμένων χαρακτηριζομένου. Ἀντὶ λοιπὸν λεπτομεροῦς τινος περιγραφῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἀκολουθιῶν τῶν μερῶν τοῦ ἁσματικοῦ τύπου περιοριζόμεθα ἐνταῦθα νὰ δώσωμεν γενικὴν τινα μόνον εἰκόνα αὐτοῦ δι' ἀναλύσεως καὶ ἀναγραφῆς τῶν γενικῶν σχεδιαγραμμάτων τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην διὰ πλείονας πληροφορίας εἰς τὰς διεξοδικὰς περιγραφὰς Συμπεῶν μὲν τοῦ Θεογίγκης δι' ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ τύπου τούτου, Ἀμβροσίου δὲ Καισαρείας διὰ τὸν ἑσπερινὸν καὶ ὄρθρον μόνον, Νίλο Βοργία δὲ καὶ Ἀλεξ. Λαυριώτου, διὰ τὸν ἑσπερινὸν μόνον. Τὰ γενικὰ σχεδιαγράμματα ταῦτα τῶν ἀκολουθιῶν, ἐξαιρέσει τοῦ τῆς θείας λειτουργίας, συμπληροῦμεν εἶτα δι' ἐτέρων εἰδήσεων, ὡς ἀρούμεθα ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως καθόλου.

Α) Σχεδιάγραμμα τοῦ πρώτου μέρους τῆς θείας λειτουργίας

Ἀρχόμεθα ἀπὸ ταύτης, ὡς οἰκειοτάτης καὶ γνωστοτάτης ἡμῖν, οὐ μόνον διότι αὕτη εἶναι, ὡς προείπομεν, ἡ μόνη ἀκολουθία ἢ ὑπολειφθεῖσα ἡμῖν ἐκ τοῦ ἁσματικοῦ τῶν ἀκολουθιῶν τύπου, ἀλλὰ καὶ διότι κατὰ τὸ πρότυπον αὐτῆς φαίνεται νὰ εἶναι ἐν συνόλῳ διαμεμορφωμένα καὶ διατεταγμένα αἱ ἀκολουθία καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ τύπου τούτου, ὡς προὑπηνήχθημεν. Ἔχει δ' αὕτη ὡς ἔπεται :

Εὐλογημένη ἡ βασιλεία ¹. Εἰρηνικά. Εὐχαὶ ἀντιφώνων καὶ τρία ἀντί-

1. Μετὰ τῆς τέλεσιν τῆς ἀκολουθίας τῆς ἱερᾶς προθέσεως ἢ τῆς προσκομιδῆς καθ' ἣν ἐτοιμάζονται τὰ πρὸς ἱερουργίαν τίμια δῶρα, ὁ ἄμνος κ.λ.π., θυμῶ δ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος τὴν ἁγίαν τράπεζαν κυκλοτερῶς, τὸ ἅγιον βῆμα καὶ ἅπαντα τὸν ναόν. Μετὰ τοῦτο ἀρχεῖται ἡ ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας. Πρὸ λοιπὸν ταύτης γίνεται θυμίαμα πάντοτε. Ἡ τάξις αὕτη διατηρεῖται ἄχρι σήμερον μετὰ τῆς ἐξῆς μόνον διαφορᾶς, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀκολουθία τῆς προσκομιδῆς ἢ προθέσεως, ἀποχωρισθεῖσα τῆς τῆς λειτουργίας, γίνεται νῦν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου

φωνα ¹, ψαλλόμενα μετὰ ὑποψαλμάτων ἢ *εφρυνίων*, ἦτοι τὸ μὲν α' μετὰ τοῦ, *ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου*, τὸ δὲ β' μετὰ τοῦ *Σῶσον ἡμᾶς υἱὲ Θεοῦ*, μεθ' οὗ συνάπτεται, εἶτα εἰς τὸ Δόξα καὶ νῦν, *Ὁ μονογενὴς υἱός*, τὸ δὲ γ' μετὰ τροπαρίου καταλλήλου τῇ ἡμέρᾳ (τοῦ ἀπολυτικίου ὡς χαρᾶ κηρῖζεται συνήθως). Ἀκολουθεῖ ἡ εἴσοδος καὶ ἡ εὐχὴ αὐτῆς—ὁ τρισάγιος ὕμνος—ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Κ. Δ. (τὰ ἀποστολο-εὐαγγέλια)—ἡ ἐκτενὴς δέησις καὶ ἡ εὐχὴ ταύτης—ἔπονται εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ ἔξοδος ἐκ τοῦ ναοῦ τούτων, εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν πιστῶν. Ἀπὸ τοῦ σημείου δὲ τούτου καὶ ἐξῆς ἄρχεται ἡ λειτουργία τῶν πιστῶν, ἦτοι τὸ β' μέρος τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, διὰ τοῦ Χερουβικῆς ὕμνου (οἱ τὰ χειροῦβειμ κλπ.), ὅπερ ὁμῶς δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα.

Τὸ αὐτὸ σχεδὸν διάγραμμα, τὴν αὐτὴν πορείαν καὶ τάξιν ἀκολουθοῦσι καὶ αἱ λοιπαὶ ἐν γένει ἀκολουθίαι τοῦ ἀσματικοῦ τύπου, ἐξαιρέτως δὲ αἱ τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τῆς τριτοέκτης.

Διάγραμμα τοῦ ἐσπερινοῦ, κατὰ τὴν περιγραφὴν Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης². Προηγεῖται θυμίαμα τοῦ ναοῦ. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐγένετο κυρία κατὰ τοὺς προγενεστέρους χρόνους, ὡς παρατηρεῖ Συμεῶν ὁ Θεσ/νίκης³.

καὶ συνήθως ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτης, τὸ θυμίαμα γίνεται εὐθύς τότε καὶ ἅμα τῷ πέ-
ρατι τῆς ἀκολουθίας τῆς προσκομιδῆς.

1. Σήμερον ἀντίφωνα δὲν ψάλλονται συνήθως, ἐπιβάλλει ὁμῶς τὴν ψαλμοδίαν αὐτῶν τὸ Τυπικόν, προϋποθέτει δὲ τὴν ψαλμοδίαν τούτων καὶ ἡ ἐν χρῆσει ἐτι διάταξις τῆς ἀκολουθίας, ἣτις οὐ μόνον ἀναγράφει εὐχὰς ἀντιφῶνων α', β', γ', ἀλλὰ καὶ σημειοὶ «Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀντιφῶνου ἔλθων ὁ διάκονος...», ἢ «καὶ ψάλλεται ὁμοίως παρὰ τῶν ψαλτῶν τὸ β' ἀντιφῶνον...», ἢ «ψαλλόμενον δὲ τοῦ γ' ἀντιφῶνου...». Ὅρα Εὐχολόγιον σ. 49—51. Ἀξιοσημείωτα εἶναι, καὶ ὅσα ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ἀντίφωνα ταῦτα ἀναγράφει τὸ ἐπ' ἀριθμὸν 322 (956) τυπικόν τῆς μονῆς Βατοπεδίου (ὄρα Δημητριάδου I, 227). «Δεῖ εἰδέναι», λέγεται ἐνταῦθα, «ὅτι εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν τὰ κατὰ συνήθειαν ψαλλόμενά ἀντίφωνα, τό, *Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον* καὶ τὰ ἐξῆς οὐ λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας παραδεδομένα.» Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν τυπικὴν διάταξιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας (ὄρα Δημ I, 141) ὡς ἀντίφωνα τῆς λειτουργίας, ἐξαιρέσει τῶν ἐπισημῶν ἑορτῶν, δοριζόμενα εἶναι οἱ Ψαλμοὶ 91, 92 καὶ 94. Πρβλ. καὶ τὸ ἐπ' ἀριθμὸν 973 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ, ἔτους 1153 (ὄρ. Δημητριάδου II, 83).

2. Πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀναγναστῶν διαιοῦμεν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἐσπερινοῦ εἰς δύο μέρη, Α' ἐπ' ἀρχῆς ἄχρι τῆς εἰσοδου ἐξικνούμενον, καὶ β' ἀπὸ ταύτης ἄχρι τοῦ τέλους διήκων.

3. Ἀκολουθοῦμεν ἐνταῦθα τὴν περιγραφὴν Συμεῶν τοῦ Θεσ/νίκης, "Ἀπαντα, σ. 624 ἐξ. Ὡς πρὸς τὸ θυμίαμα παρατηρεῖ οὗτος τὰ ἐξῆς: «ἐν μὲν τῷ ἐσπερινῷ πρότερον μὲν ἦν ἔθος θυμιάματος πρὸ τῆς ἀκολουθίας πληροῦν τὸν ναὸν τοὺς ὑψηλτάς εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ τῶπον τῆς αὐτοῦ θείας δόξης, ἣτις ἐπλήρωσέ ποτε τὴν σκηνὴν καὶ οὐκ ἠδύνατο Μωϋσῆς τε καὶ Ἀαρὼν εἰσελθεῖν εἰς τὴν σκηνὴν, ἕως οὗ ἐπήρθη [=ὁ καπνός]. Ὅμοίως καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος, ὅτε, πληρωθέντος τῆς δόξης αὐτοῦ τοῦ ναοῦ, οὐκ ἠδύνατο οἱ ἱερεῖς στήναι καὶ λειτουργεῖν ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, ἕως οὗ ἐγένετο ἀφανὴς ἡ νεφέλη ἐκείνη. Καὶ ἐν τῷ δρ-
ῶν δὲ ὁμοίως ἐπλήρου πρότερον τὸν ναὸν καπνοῦ ἐκ θυμιάματος. *Νῦν δὲ τοῦτο οὐ γίνεται, εἰ μὴ κατὰ τὴν λειτουργίαν καὶ μόνον ὁ διάκονος ἢ ὁ ἱερεὺς μετὰ τὴν προσκομιδὴν*». Περὶ τοῦ τελευταίου ὄρα καὶ ἀνωτέρω. Περὶ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χρήσεως τοῦ θυμιάματος ὄρα πλεονα παρὰ H. Lietzmann, Messe und Herenmahl (Bonn, 1926) σ. 86 ἐξ., ἐνθα ἐκτίθεται ὅτι τὸ πρῶτον ἐν τῇ πορείᾳ τῆς Δ' ἐκ. εἰσῆχθη τὸ θυμίαμα ἐν τῇ Χριστιαν. λατρείᾳ ὡς θυσία ἢ προσφορά. Αὐτότι δύναται νὰ εὔρη ὁ βουλόμενος καὶ τὰς σχετικὰς περὶ θυμιάματος μαρτυρίας τῶν ἀρχαιότερων ἐκκλ. συγγραφέων.

Μέρος Α'.—Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία¹—Εἰρηνικὰ—ἀντίφωνα μεγάλα² τρία ἢ τέσσαρα καὶ αἱ σχετικαὶ εὐχαὶ αὐτῶν. Τὸ πρῶτον τῶν ἀντιφώνων τούτων εἶναι ὁ 85 ψ., *Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου, οὗ οἱ στίχοι πάντες ψάλλονται μετὰ τοῦ ὑποψάλματος Δόξα σοι, ὁ Θεός*³· τὸ δεύτερον ἢ ὁ 18 ψ., *Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, οὗ οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τῆς ὑποψάλματος Ἀλληλούια*⁴, ἢ ἕτερός τις ψαλμὸς ἀρμόδιος τῇ ἡμέρᾳ ἢ τῷ πανηγ-

1. Ὅρα Συμεὼν Θεσσαλονίκης αὐτόθι σ. 624: «ἐν τῷ ἁσματικῷ ἔσπερινῷ τοίνυν στός ὁ ἱερεὺς πρὸ τῆς ἁγίας τραπέζης, ὡς ἐν οὐρανῷ πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, εὐλογεῖ τὸν ἐν Τριᾷδι Θεόν, οὗ λέγων· *Εὐλογητός ὁ Θεός*, οὗ γὰρ ἔθος τοῦτο τῆς τάξεως τοῦ ἁσματος, ὅτι τῆς παλαιᾶς Γραφῆς τοῦτο μόνης, [ἀλλ'] *Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*».

2. *Μεγάλα* ἀντίφωνα, πρὸς διάκρισιν ἐκ τῶν ἐν τῷ Β' μέρει φερομένων *μικρῶν* ἀντιφώνων, ἀποκαλοῦμεν τὰ τοῦ Α' μέρους ἀντίφωνα, ὡς συνιστάμενα ἐξ ὀλοκλήρων ψαλμῶν, ὧν οἱ ἀποτελοῦντες αὐτοὺς στίχοι ἅπαντες ἐκφωνοῦνται ἢ ψάλλονται.

3. Συμεὼν σ. 625. «*Υπόψαλμα* δὲ λέγεται διὰ τὸ μετὰ τοῦ ψαλμοῦ κατὰ στίχον ᾄδεσθαι. Καὶ πρῶταν μὲν τὸν στίχον, ἔπειτα δὲ τοῦτο λέγεσθαι· οἶον, Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσόν μου. *Δόξα σοι, ὁ Θεός*. Καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ὁμοίως». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα καὶ τοῦτο, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ψαλμωδίας ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀντιφώνων γίνεται συναπτή, καθ' ἣν ἐν τῇ ἐκφωνήσει ἐκάστοτε παρὰ τοῦ διακόνου τοῦ· *Ἀντιλαβοῦ, ὦσον, Ἐλέησον*, οἱ ψάλται προῶδουσι χαρακτηριστικόν τι προοίμιον ὡς ἀπάντησιν οἰοεὶ καὶ ἀπόκρισιν εἰς τὸ *Ἀντιλαβοῦ, ὦσον* κλπ. ὅπερ συνίσταται ἐκ χαρακτηριστικῶν τινων λέξεων τοῦ ἐπιφερομένου ἐκάστοτε ψαλμοῦ συνημμένων ἢ μετὰ τοῦ *Ἀλληλούια*, ἢ τοῦ *Δόξα σοι ὁ Θεός*, ἢ ἄλλου τινος ὑποψάλματος ἢ ἐφυμνίου. Οὕτω ἐν τῷ παρὰ τοῦ διακόνου ἐκφωνουμένῳ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ψαλμωδίας τοῦ τὸ α' ἀντίφωνον ἀποτελοῦντος 85 ψ. *Ἀντιλαβοῦ, ὦσον* οἱ ψάλται οἰοεὶ ἀποκρινόμενοι εἰς τοῦτο προοιμαζόμενοι ἐπιφέρουσιν ὡς ἀπόκρισιν *ἐπάκουσόν μου, Δόξα σοι ὁ Θεός*. Καὶ τὸ μὲν *Ἐπάκουσόν μου* εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ β' ἡμιστιχίου τοῦ 85 ψ., (Πρβλ. «Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσόν μου», τὸ δὲ *Δόξα σοι ὁ Θεός*, ἐκ τοῦ ἀγγελικῆς ὕμνου *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ* (Λουκ. 2, 13 ἐξ.). «Τοῦτο ἔθος καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἀκολουθίαι, ἐστὶν ἐν τῷ ἁσματι», λέγει ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, «προλέγουσι γὰρ τι στίχου μέρος αἰεὶ τοῦ ἐπιφερομένου ψαλμοῦ ἢ μετὰ τοῦ *Ἀλληλούια* ἢ τοῦ *Δόξα σοι ὁ Θεός*, ἢ τινος ὑποψάλματος, προοιμαζόμενοι».

4. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Συμεὼν δὲν σημειοῖ ῥητῶς ἐνταῦθα τὸν 18 ψ. ὡς δεύτερον ἀντίφωνον, ἀλλ' οὐδὲμία ἀμφιβολία, ὅτι τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεγομένων του, καθ' ἃ ὁ ψάλλτης προοιμαζέται ἐνταῦθα κατὰ τὴν παρὰ τοῦ διακόνου ἐκφωνήσιν τοῦ, *Ἀντιλαβοῦ, ὦσον* διὰ τοῦ, *Τὴν Οἰκουμένην, Ἀλληλούια* (πρβ. σ. 629). Ἐπειδὴ, συνωδὰ τῷ ὡς ἀνωτέρω περιγραφέντι ἔθει, προλέγεται πάντοτε παρὰ τῶν ψαλτῶν μέρος τι τοῦ στίχου τοῦ ἐπιφερομένου ψαλμοῦ μετὰ τοῦ *Ἀλληλούια* ἢ ἄλλου τινος ὑποψάλματος, προκύπτει ἀναγκαιῶς, ὅτι τό, *Οἰκουμένην* εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου ψαλμοῦ. Τοιοῦτοι δὲ ψαλμοί, περιέχοντες τὴν λέξιν *οἰκουμένην* εἶναι ὁ 89, *Κύριος καταφύγη ἐγένετο ἡμῖν*, ὁ 92, *Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν*, ὁ 95, *Ἄσατε τῷ Κυρίῳ* καὶ ὁ 18, *Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται*, παρὰ τῷ α' τῶν ὁποίων ἀπαντᾷ ἡ λέξις ἐν τῷ στίχῳ 2, παρὰ δὲ τῷ β' ἐν τῷ στίχῳ 1, παρὰ δὲ τῷ γ' ἐν τῷ στίχῳ 10, παρὰ δὲ τῷ δ' ἐν τῷ στίχῳ 5. Ὅτι δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ ἡμῖν περιπτώσει εἶναι ὁ 18 ψ. μαρτυρεῖται παρὰ δύο

γυριζομένῳ γεγονότι, ὅστις καὶ προκείμενον τῆς ἡμέρας ἀποκαλεῖται· τὸ δὲ τρίτον δὲ 140 ψ., *Κύριε ἐπέκραξα*, οὗ οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τοῦ ἀρμολοῖου ὑποψάλματος². Περὶ τὸ τέλος τῆς ψαλμωδίας τῶν στίχων τοῦ *Κύριε*

εἰσέτι ἄλλων περιγραφῶν, ἥτοι τῆς ὑπὸ τοῦ Δημητριάδου ἐν I, 889 ἀναγραφόμενης ἀκολουθίας τοῦ λυχνικοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' καὶ τῆς ὑπὸ Nilo Borgia ἐν σ. 89 ἐξ. περιγραφομένης ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ἑσπερινοῦ. ἐν αἷς ὡς β' ἀντίφωνον φέρεται ὁ 18 ψ. Πλὴν μαρτυρεῖται πάλιν ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου, ὅτι εἰς τὸ παρὰ τοῦ ἱερέως ἢ διακόνου κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν ἀντιφώνων μεσολαβοῦσας μικρὰς συναπτὰς ἐκφωνούμενον Ἀντιλαβοῦ, ὁ ψάλτης ἀποκρίνεται μὲν ἐνίοτε διὰ τοῦ, *Τὴν Οἰκουμένην*, Ἀλληλούϊα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπακολουθῇ καὶ ἡ ψαλμωδία τοῦ 18 ψ. ἢ ἄλλου περιέχοντος τὴν λέξιν *Οἰκουμένην*, τοῦθ' ὅπερ σαφῶς μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τάξις αὕτη ἔχει μεταβληθῆ ἢ τελειῶς λησμονηθῆ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις.

1. Πρβλ. Συμεῶν σ. 629, ὅστις μετὰ τὸν λόγον περὶ τοῦ διὰ τῶν λέξεων, *Τὴν Οἰκουμένην*, Ἀλληλούϊα, προημαζομένου β' ἀντιφώνου, χωρὶς εἶτα ν' ἀναγράφῃ αὐτὸ ἢ ἐπιφέρῃ ἄλλην τινὰ παρατήρησιν, προχωρεῖ λέγων, «Καὶ εὐθύς ὁ ψάλλων τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ἄδει προζειμενον». «Τῷ Σαββάτῳ οὖν ἑσπέρας» συνεχίζει αὐτὸς οἰοῦναι ἐπεξηγούμενος, Ἀναστήτω ὁ Θεός, λέγεται, στίχος εἰς, Δόξα καὶ Νῦν». Ὁμοίως ἔχει καὶ ἡ περιγραφή *Καισαρίας Ἀμβροσίου*, ὅστις ἀναγράφει μόνον λεπτομερέστερον, τίνα εἶναι τὰ κατὰ διαφόρους ἑορτὰς ψαλλόμενα διάφορα προκείμενα (δρα σελ. 55). Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι ὑπάρχει κάποια ἀοριστία ἢ ἀσάφεια ὡς πρὸς τὸ β' ἀντίφωνον, ὅπερ σημειωτέον, παρὰ μὲν τοῦ Συμεῶν ἀποκαλεῖται ὡσαύτως καὶ «*τελευταῖον ἀντίφωνον* διὰ τὸ ἔτρεα ἀντίφωνα, λεγόμενα μὲν πρῶην, ἀφεθέντα δὲ νῦν» (δρα σ. 629), ἐν δὲ τῇ περιγραφῇ τοῦ Nilo Borgia (σελ. 92) ἀναγράφεται, ὅπως καὶ ἐν τῷ παρὰ τῷ Δημητριάδου I, 889 περιγραφόμενῳ ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς, ὡς ταιούτος ὁ 18 ψ., *Οἱ οὐρανοὶ διηγούσιν δόξαν Θεοῦ*, ὅπερ ὅμως χαρακτηρίζεται ρητῶς οὐχὶ ὡς β', ἀλλ' ὡς ἡ ἀντίφωνον. Φέρεται δὲ μάλιστα ἐν τῇ τοῦ Borgia περιγραφῇ ἡ ἐξῆς ἀξιοσημείωτος πληροφορία, ὅτι «ἐν τισιν ἡμέραις ἀντὶ τοῦ, *Οἱ Οὐρανοί*, ψάλλεται παρὰ τοῦ Δομειστικού τοῦ τῆς ἡμέρας προκείμενον, κατὰ τάξιν ἀντιφώνου, μετὰ τοῦ Δόξα καὶ Νῦν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τοιοῦτον προκείμενον λέγεται *τελευταῖον ἀντίφωνον*». Ἐφεξῆς δηλοῦται, ὅπως παρὰ τῇ περιγραφῇ τοῦ *Καισαρίας Ἀμβροσίου*, τίνα εἶναι τὰ ἐπὶ μέρους διάφορα προκείμενα, τὰ ψαλλόμενα κατὰ τὰς διαφόρους ἑορτὰς. Εἰς τὴν περὶ τούτων ἐξηγήσιν θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω, ἀρκούμενοι ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον, εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς παρὰ τοῦ Συμεῶν ἐπιχειρουμένης περιγραφῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ.

2. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ὑπόψαλμα τοῦτο ἡ περιγραφή τοῦ Συμεῶν (σ. 629) ἀναγράφει τὸ, *Τὴν ζωηφόρον σου ἔγερσιν Κύριε δοξάζομεν* καὶ τὸ, *Τὴν σωτήριόν σου ἔγερσιν, Κύριε δοξάζομεν*, ἐναλλάξ λεγόμενα, ἥτοι τὴν μίαν Κυριακὴν τὸ ἓν, τὴν ἄλλην τὸ ἕτερον. Τὸ αὐτὸ ὑπόψαλμα διὰ τὸν ἑσπερινὸν τοῦ Σαββάτου ἀναγράφουσιν ἐπίσης καὶ αἱ περιγραφαὶ τοῦ Ἀμβροσίου *Καισαρίας* (σ. 56) καὶ Nilo Borgia (σ. 92-93), αἵτινες διὰ τοὺς ἑσπερινούς τῶν λοιπῶν ἑρτῶν ὅμως ἀναγράφουσι τὸ, ἑσπερινὴν *θυσίαν προσφερόμέν σοι, ὁ Θεός*, ἣν πρόσδεξαι διὰ τῆς Θεοτόκου (ἢ τοῦ Ἀποστόλου, οἴου, ἱεράρχου κλπ., ἀναλόγως τῆς ἀγομένης ἑορτῆς) καὶ *ἐλέησον ἡμᾶς*. Ὁ τελευταῖος διὰ τοὺς ἑσπερινούς τῶν καθημερινῶν κοινῶν ἡμερῶν ὑποδεικνύει τὸ τῆς ἡμέρας ἀπολυτικίον. Ἀλλαχοῦ πάλιν διὰ μὲν τὸν λυχνικὸν τῆς Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς ἀναγράφεται τὸ, Ὁ τοῖς μαθηταῖς *ἐξαποστείλας* (Δημητριάδου I,

ἐκέκραξα γίνεται ἢ ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος τοῦ ναοῦ ἔξοδος καὶ ἢ ἐκ τούτου πάλιν εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα εἴσοδος τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ θυμιατοῦ καὶ φώτων, λαμβάνει δηλαδὴ χώραν ἢ λεγομένη εἴσοδος¹, ἀπαγγελλομένων κατὰ ταύτην καὶ τῶν εὐχῶν, *Ἐσπέρας καὶ πρωτὶ καὶ μεσημβρίας καὶ τῆς Ἐδλογημένη ἢ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου.*

Μέρος Β', ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς εἰσόδου. Μετὰ τὴν εἴσοδον ψάλλονται κατὰ τὸν *Συμεῶν* οἱ ὕμνοι τῆς ἀναστάσεως ἐν τῷ ἄμβωνι² καὶ γίνεται συγ-889), διὰ δὲ τὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα τὸ *Ἐνδοξε ἀειπαρθενε* (αὐτόθι I, 136), διὰ δὲ τὸν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων τὸ, *Θεὸν ἐκ σοῦ σαρκωθέντα* (αὐτόθι I, 35).

1. Ἡ εἴσοδος γίνεται κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τοῦ 8 στίχου τοῦ 140 ψ., *Ὅτι πρὸς σε, Κύριε οἱ ὀφθαλμοί μου, ἐπὶ σὲ ἤλπισα, μὴ ἀντανέλης τὴν ψυχὴν μου* (δρα *Συμεῶν* σ. 628). Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συμφωνοῦσι καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν λοιπῶν μαρτύρων.

2. Ὁ *Συμεῶν* δὲν ἀναγράφει τίνας ὕμνους τῆς Ἀναστάσεως ὑπαινίσσεται ἐδῶ, οὐδεμία ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία, ὅτι νοεῖ ὑπὸ τούτους ὕμνους τινὰς τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, ἀνάλογους πρὸς τὰ σήμερον ἐν χρῆσει τροπάρια, τὰ *σιχηρὰ τροπάρια* λεγόμενα. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν φερομένων αὐτοῦ ἐν σ. 633 περὶ *λιτῆς*, ἐνθα ἀναφέρονται *ἀναστάσιμα τροπάρια τῶν ἀποστίχων*, Δόξα καὶ Νῦν. Τὸ ἔτι δὲ περιεργότερον ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τῆς περιγραφῆς τοῦ *Συμεῶν* εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν ἑτέρῳ τινί, συντομωτέρῳ, περιγραφῇ τοῦ ἱσματικοῦ ἑσπερινοῦ, γιγνομένη παρ' αὐτοῦ ὀλίγον τι κατωτέρω ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς (πρβλ. αὐτόθι σ. 555) γίνεται ἔτι μνεῖα τῆς ψαλμωδίας τοῦ 129 ψ., *Φωνὴ μου πρὸς Κύριον*, ὅστις ψάλλεται εὐθύς μετὰ τὴν εἴσοδον καὶ μετὰ ὑποψάλμιον τινός. Σαφεστέρα ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ εἶναι ἢ περιγραφῇ τοῦ *Ἀμβροσίου Καισαρείας*, ἣτις μετὰ τὴν ἐν τῷ 8 στίχῳ τοῦ 140 ψ., *Ὅτι πρὸς σέ, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοί μου*, γιγνομένην εἴσοδον σημειοῖ (πρβλ. σ 59), ὅτι ὁ ψάλτης συνεχίζει τὴν ψαλμωδίαν καὶ τῶν ὑπολειπομένων δύο στίχων, 9 καὶ 10, τοῦ ψαλμοῦ τούτου, μεθ' ὧν ἐπισυνάπτεται εἰτα ἢ ψαλμωδία *τριῶν* εἰσέτι ψαλμῶν, τοῦ 141, *Φωνὴ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα*, οὗ οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τοῦ ὑποψάλματος, *Ἐσπερινὴν θυσίαν*, τοῦ 122, *Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι Κύριε* καὶ τοῦ 116, *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον*, τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρῶτοι στίχοι τοῦ 129 ψάλλονται μετὰ τοῦ προμνημονευθέντος ὑποψάλματος, οἱ δὲ λοιποὶ αὐτοῦ στίχοι καθὼς καὶ οἱ τοῦ 116 μετὰ ὀλοκλήρων *τροπαρίων ἀναστασίμων* εἴτε ἑορτίων, κατακλειομένης τῆς ψαλμωδίας διὰ τοῦ *Δόξα*, μεθ' οὗ συνάπτεται τὸ *δοξασιτικὸν τροπάριον*, καὶ τοῦ *Νῦν καὶ ἀεὶ*, εἰς ὃ ψάλλεται τὸ *θεοτοκίον*. Τὴν αὐτὴν τάξιν προὔποθεῖ ἴσως καὶ ἡ παρὰ τοῦ *Ἀλεξάνδρου Λαυρατίου* περιγραφῇ, ὅταν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ψαλμωδίας τῶν στίχων τοῦ 140 ψ., προσθέτει: «εἰτα κρατεῖ ὁ Δομέστικος στίχους δ' ἢ στ'. *Δόξα*, τὸ ἰδιόμελον, *Καὶ Νῦν*, τὸ θεοτοκίον...» Ἡ ἀσαφῆς ἔκφρασις *κρατεῖν στίχους δ' ἢ στ'* οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἐνταῦθα ἢ ὅτι ὁ ψάλτης ἐκ τῆς ἐν συνεχείᾳ ψαλμωδίας τῶν στίχων τοῦ ψαλμοῦ ἐξαιρεῖ ἢ κατακρατεῖ δ' ἢ στ' στίχους, τοὺς τελευταίους βέβαια, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζεται ὡς προοίμιον ἱσαρίθμων τροπαρίων, *σιχηρῶν* ὡς ἐκ τούτου λεγομένων, πρὸ τῶν ὁποίων προτάσσει ἀνά ἓνα τὸν ὑπὸ λόγον στίχον. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στίχοι οὗτοι κατὰ τὰ συμφραζόμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται καὶ ἐκ τῶν τοῦ 140 ψ., προὔποθεται ἄρα ἢ ὑπαρξίς καὶ ψαλμωδία καὶ ἑτέρων ψαλμῶν πλὴν τοῦ 140, οὗτοι δὲ, ὡς μαρτυρεῖ ἢ περιγραφῇ τοῦ *Ἀμβρ. Καισαρείας*, ἀλλὰ καὶ ἢ σημερινῇ ἔτι χρῆσις, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἕτεροι ἢ οἱ 141, 129 καὶ 116 ψαλμοί.

χρόνως *θυμίαμα* παρὰ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ διακόνου, ἀκολουθοῦσι τούτους ἢ ψαλμωδία τοῦ προκειμένου τῆς ἡμέρας¹, ἢ ἐκτενῆς δέησης², ἢ μικρὰ συν-
απτή, μεθ' ἣν ἔπεται ἢ ψαλμωδία τῶν λεγομένων τριῶν μικρῶν ἀντιφώ-
νων³. Τούτων τὸ α' εἶναι ὁ 114 ψ., Ἐγάπησα ὅτι εἰσακούσεται ὁ Θεός, οὗ
οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τοῦ ἔμφυμνίου ἢ ὑποψάλματος, ταῖς προσβείαις τῆς
Θεοτόκου, τὸ β' εἶναι ὁ 115 ψ., Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα, οὗ οἱ στίχοι ψάλ-
λονται μετὰ τοῦ ὑποψάλματος ἢ ἔμφυμνίου, Σῶσον ἡμᾶς υἱὲ Θεοῦ, μετὰ δὲ τὸ
τέλος τοῦ τελευταίου στίχου τούτου ἐπισυνάπτεται εἰς μὲν τὸ Δόξα τό, Ὁ
μονογενῆς υἱὸς καὶ λόγος, εἰς δὲ τὸ Νῦν καὶ αἰεὶ τό, Τὴν ὑπερένδοξον τοῦ
Χριστοῦ μητέρα. Τὸ γ' μικρὸν ἀντίφωνον τέλος εἶναι ὁ 116 ψ., Αἰνεῖτε τὸν
Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, οὗ οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τοῦ ἔμφυμνίου, Ἅγιος
ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς⁴.—Ἀκολουθεῖ εἶτα ἢ
μεγάλη ἐκτενῆς⁵, αἱ αἰτήσεις τοῦ, Πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν, τὸ Εἰρήνη
πᾶσιν, ἢ κεφαλοκλισία, ἢ εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως καὶ ἢ ἀπόλυσις.

Εἰ τύχοι δὲ ἐφορτὴ τις ἢ μνήμη ἁγίου, τότε μετὰ τὴν τῆς κεφαλοκλι-
σίας ἐκφώνησιν λέγονται τὰ κατὰ τύπον ἀναγνώσματα, ψάλλεται δὲ καὶ
λιτὴ ὄπισθεν τοῦ ἄμβωνος⁶.—Αὕτη ἢ τοῦ ἐσπερινοῦ ἀκολουθία, ἥς τὸ διά-
γραμμα ἐπιτομώτερον ἔχει ὡς ἔπεται :

1. Περὶ δευτέρου προκειμένου τῆς ἡμέρας καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀκριβῶς θέσει
ποιοῦνται ἀναφορὰν ἅπασαι αἱ γνωσταὶ ἡμῖν περιγραφαί.

2. Ἐκτενῆς δέησις λέγεται ἢ *Ἐἴπωμεν πάντες*.

3. Μικρὰ ἀντίφωνα λέγονται ὡς μὴ ψαλμούς τελείους ἔχοντα, ἀλλὰ στίχους
ἐκάστου τέσσαρος κατ' ἐκλογὴν, καὶ Δόξα καὶ Νῦν», ὡς λέγει *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονί-
κης* ἐν σελ. 682.

4. Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης ἢ χρῆσις τῶν τριῶν μικρῶν ἀντιφώνων μετὰ
τῶν ἑαυτῶν ἔμφυμνίων ἐν τῷ ἁσματικῷ ἐσπερινῷ προσδίδει εἰς τοῦτον τὴν μορφήν
τοῦ Α' μέρους τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας, ἐνθα ἀπαντῶσιν ὁσαύτως
τρία ἀντίφωνα μετὰ τῶν αὐτῶν ἀπαρσλλάκτως. ἔμφυμνίων. Δικαίως ὅθεν παρατηρεῖ
ὁ Συμεὼν ἐν σελ. 625, ὅτι «καὶ μὴ εἰδότες τοῦτο τινες, ἐν τῷ ἁσματικῷ ἐσπερινῷ
λεγομένων τῶν τριῶν ἀντιφώνων, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ Τρισαγίου, ὡς λειτουργίαν
τοῦτο κατονομάουσι. Καὶ μᾶλλον οἱ ἐσχηκότες ἀρχήθην ταύτην δὴ τὴν ἀκολου-
θίαν, οἱ Κωνσταντινουπολίται, τοῦτο ἄρτι θαυμάζοντος, μὴ εἰδότες ὡς ταῦτα διω-
γμῷ Λατίνων τὰ κάλλιστα κατέλιπον ἔθνη».

5. Ἐκτενῆ δέησιν ὠνόμασεν ἀνωτέρω ὁ Συμεὼν τὰς δεήσεις τοῦ *Ἐἴπωμεν πάντες*,
τί δὲ νοεῖ ἐνταῦθα ὑπὸ *μεγάλῃ ἐκτενῇ*, ἀδυνατῶ νά νοήσω. Ἡ τοῦ *Καισαρίας Ἀμ-
βροσίου* περιγραφή παραλείπει τὸ σημεῖον τοῦτο, μεταβοῖνιουσα εὐθὺς ἀμέσως εἰς
τὰς αἰτήσεις τοῦ *Πληρώσωμεν*, ἢ τοῦ *Borgia* ὅμως ἀναγράφει ἐνταῦθα *δεήσεις ὑπὲρ
τῶν κατηγουμένων* καὶ *εὐχὴν ὑπὲρ αὐτῶν* πρῶτον, εἶτα *δεήσεις ὑπὲρ τῶν πιστῶν* καὶ
δύο ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς (ὄρα *Borgia* ἐν τῇ προμν. συγγρ. σ. 98—100), τέλος δὲ τό,
Πληρώσωμεν.

6. Ὅρα Συμεὼν ἐν σελ. 636. «Εἰ τύχοι δὲ ἐφορτὴ ἢ μνήμη ἐφορταζομένου ἁγίου,
μετὰ τὴν τῆς κεφαλοκλισίας ἐκφώνησιν, τὰ κατὰ τύπον ἀναγνώσματα λέγονται».
Πρβλ. καὶ 633, ἐνθα λέγεται, ὅτι μετὰ τὴν τῆς κεφαλοκλισίας εὐχὴν καὶ τὴν ἐκ-
«ΘΕΟΛΟΓΙΑ» Τόμος ΚΑ' τεύχος Α'

Μέρος Α'. (Θυμίαμα). Εὐλογημένη ἡ βασιλεία—εἰρηνικά—3 μεγάλα ἀντίφωνα (τό, *Κλῖνον Κύριε τὸ οὖς*, τὸ *τελευταῖον*, ὅφ' ὃ νοεῖται ὁ 18 ψ., ἀνθ' οὗ ἔν τισιν ἡμέραις ψάλλεται τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας, καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*)¹—εἴσοδος.

Μέρος Β'. Ὑμνοι τῆς ἀναστάσεως, ὅφ' οὖς νοεῖται πιθανώτατα ἡ ψαλμοδία 3 ἔτι μεγάλων ἀντιφώνων, ἧτοι τοῦ 141 ψ., *Φωνῆ μου πρὸς Κύριον*, τοῦ 129 *ἐκ βαθύων ἐκέκραξα* καὶ τοῦ 116 *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον*, συνοδευομένης τῆς ψαλμοδίας ἑνὸς ἐκάστου τῶν στίχων τοῦ γ', ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ β', ὑπὸ *στιχηρῶν τροπαρίων* ἐκάστοτε ἐναλλασσομένων.—Προκείμενον τῆς ἡμέρας—ἡ ἔκτενης τοῦ Εἴπωμεν—τὰ 3 μικρὰ ἀντίφωνα—ἡ μεγάλη ἔκτενης—τὸ Πληρώσωμεν—ἡ Εἰρήνη—ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυσις.

¹ Ἀλλὰ ἡ παρὰ τοῦ *Συμεῶν* διδομένη ἡμῖν περιγραφή αὕτη, πρὸς ἣν

φώνησιν, *Εἶη τὸ κράτος*, «εὐθύς τὰ τῆς λιτῆς, ὅπισθεν τοῦ ἄμβωνος γίνεται, εἰς ἰλέωσιν Θεοῦ ὑπὲρ πάντων πιστῶν. Καὶ τῶν ἀναστασιμῶν ψαλλομένων τῶν ἀποσιχῶν καὶ τοῦ Δόξα καὶ Νῦν παρὰ τοῦ ἱερέως, ἔκτενης γίνεται δέησις καὶ τὸ «Κύριε ἐλέησον, καθάπερ ἔθος, ὡς κατενώπιον τοῦ τάφου Χριστοῦ».

1. Τρία, μετὰ τοῦ, *Κύριε ἐκέκραξα*, συμπεριλαμβανομένου, ἀντίφωνα ἐν τῷ Α' μέρει τῆς ἀκολουθίας ὀρίζει καὶ ἡ παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 266 εὐχολογίου τῆς Πάτμου περιγραφομένη διάταξις τῶν ἀκολουθιῶν τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, τὸ *Κλῖνον*, τὸ *τελευταῖον* καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*. Πρβλ. ἐπὶ πδ. ἐσπερινὸν τῆς 25 Δεκεμβρίου (Δημητρ. I, 34), τῆς 24 ἰδίου (αὐτόθι I, 35), τῆς παραμονῆς τῆς Ζ' Κυριακῆς τῶν ἁγίων πατέρων τῆς Α' συνόδου (αὐτόθι I, 146), τῆς παραμονῆς τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' (αὐτόθι I, 147), τῆς παραμονῆς τῶν ἁγίων πάντων (αὐτόθι I, 156). Ἐνιαχοῦ ἀντὶ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* φέρεται τὸ *Κύριε ἐλέησον*, οὕτω ἐπὶ πδ. ἐν ταῖς ἐσπεριναῖς τοῦ Πάσχα (=Μ. Σαββάτω ἐσπέρας) καὶ τῆς Ἀναλήψεως (αὐτόθι, I, 131 καὶ 145). Τίνα ὑπηρεσίαν καὶ τίνα ἔννοιαν ἔχει ἐνταῦθα τὸ *Κύριε ἐλέησον*, ἐφ' ὅσον βέβαια δὲν πρόκειται περὶ ἀβλεπτήματος, καθ' ὃ ἐτέθη τοῦτο ἀντὶ τοῦ, *Κύριε ἐκέκραξα*, δὲν ἔννοῶ. Πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ δέησεως τινος, ἧτις ἐν ἀρχαιότερῃ τινι τάξει ἐμεσολάβει μεταξὺ τῆς ψαλμοδίας τῶν πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* ἀντιφώνων καὶ τούτου καὶ οἰοεὶ ἐχρησίμειεν ὡς ὄριον μετὰ τοῦ πρώτου ἐκείνου μέρους τῆς ἀκολουθίας, τοῦ παριστῶντος ἐν τινι μέρει τὴν ἀκολουθίαν τῆς Θ' ὥρας—ὡς ἠδύνατο νὰ συναχθῆ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ 86 ψ., *Κλῖνον Κύριε, τὸ οὖς*, ὅστις ἀποτελεῖ ἄχρι σήμερον, ὡς γνωστόν, μέρος τῆς ὑπηρεσίας τῆς Θ' ὥρας—καὶ τῆς καθ' αὐτὸ ἀκολουθίας τοῦ λυχνικοῦ ἢ τοῦ ἐσπερινοῦ, ἧτις ἤρχετο διὰ τοῦ, *Κύριε ἐκέκραξα*. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεώς μας ταύτης θὰ ἤρχετο καὶ ἡ παρ' ἑτέρου τινὸς τυπικοῦ (ὄρα Δημητρ. αὐτόθι I, 131) ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἐσπερινοῦ τοῦ Μ. Σαββάτου γιγνομένη διάκρισις μεταξὺ ἀντιφώνων καθόλου καὶ *Κύριε ἐκέκραξα*, ἐξ ἧς φαίνεται οἰοεὶ νὰ προκύπτῃ, ὅτι τὸ, *Κύριε ἐκέκραξα* δὲν συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τῶν πρὸ αὐτοῦ φερομένων ἀντιφώνων. Λέγεται ἐνταῦθα «ἀντίφωνα δύο· τὸ α' καὶ τὸ τελευταῖον, εἶναι τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*». Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη μετὰ τῆς ἐξηγήσεως τῶν διαφορῶν τούτων, τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι αἱ διαφοραὶ αὗται ἐπανέρχονται εἰς διαφόρους μεταβολάς, ὡς σὺν τῇ παραδόξῳ τῶν γρῶνων ὑπέστησαν αἱ ἡμέτεραι ἀκολουθίαι.

συμφωνοῦσιν οὐσιωδῶς ἑκαὶ αἱ τῶν Ἀμβροσίου Καισαρείας καὶ Λαυριώτου Ἀλεξάνδρου, ἀποκλίνει σπουδαίως ἐν τισὶ μέρεσι τῆς τοῦ *Nilo Borgia*. Αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐξῆς σημεῖα, εἰς τὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιφώνων καὶ τῶν εὐχῶν καὶ εἰς τὸ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ εὐχῶν τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἐσπερινοῦ. Ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐξετάζομεν τὰς διαφορὰς ταύτας, ὅπως ἀνεύρωμεν, μετὰ τοῦ μέρους τίνος ἴσταται ἡ ἀλήθεια. Οὕτω δὲ θὰ κατορθώσωμεν νὰ συλλάβωμεν πληρεστέραν τινὰ καὶ ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῆς ἀρχικωτέρας σχετικῶς τοῦ τύπου, τῆς ὁποίας εἶτα συνοπτικώτατον διάγραμμα θὰ παραθέσωμεν κατωτέρω.

Αον) Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιφώνων.

Πρὸς μείζονα σαφήνειαν καὶ εὐκολίαν ἐξετάζομεν κεχωρισμένως τὰ ἀντίφωνα τοῦ Α' ἐκ τῶν τοῦ Β' μέρους.

α) Ἀριθμὸς ἀντιφώνων ἐν τῷ Α' μέρει.

Ἐνῶ δὲ Συμεῶν μέχρι καὶ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα ἀναγράφει τρία μόνον ἀντίφωνα, τὸ *Κλῖνον*, *Κύριε*, τὸ οὖς, τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*¹ ὁ *Nilo Borgia*, καίπερ ἀναγράφει, ὡς καὶ ὁ Συμεῶν, μόνον τρία (ἦτοι τὸ *Κλῖνον*, τὸ *οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν*, ἀνθ' οὗ ἐν τισὶν ἡμέραις, ὡς σημειοῖ ψάλλεται τὸ τῆς ἡμέρας προκείμενον, καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*, προϋποθέτει ὅμως καὶ περιγράφει τὴν ὑπαρξίν πλειόνων, ὁκτώ κατ' ἀκριβείαν, πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, ἐννέα δὲ κατ' ἀκολουθίαν μετὰ

1. Λέγομεν οὐσιωδῶς, διότι ἡ μόνη μεταξὺ αὐτῶν δυναμένη νὰ παρατηρηθῇ διαφορὰ, θὰ ἦτο ἡ ἐξῆς, ἀν δηλαδή καὶ παρὰ τοῦ Συμεῶν ἔτι προϋποτίθεται ἡ μετὰ τὴν εἴσοδον ψαλμωδία τῶν 141, 129 καὶ 116 ψαλμικῶν ἀντιφώνων, τῶν στίχων τῶν δύο τελευταίων συνοδευομένων, ἐνίων μόνον ἢ καὶ πάντων, καὶ ὑπὸ σιχηρῶν τροπαρίων, ὡς σαφῶς καὶ ρητῶς ἀναγράφεται τοῦτο παρὰ τῶν *Καισαρείας Ἀμβροσίου καὶ Λαυριώτου Ἀλεξ.* ὄρα ἀνωτ. ἐν σ. 48, 2.

2. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω σ. 46 καὶ 50. Ἐν σελ. 655 τοῦναντίον, ἐν ἣ δίδεται παρὰ τοῦ Συμεῶν ἐκ νέου περιληπτικῆ τις περιγραφή τοῦ ἄσματικοῦ τοῦ ἐσπερινοῦ, σημειοὶ αὐτὸς μέχρι καὶ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, συμπεριλαμβανόμενα, δύο μόνον ἀντίφωνα, τὸ *Κλῖνον* *Κύριε*, καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*, παραλείπων τὸ προκείμενον. «Τοῦ διακόνου λαβόντος καιρόν», λέγει ἐνταῦθα, «καὶ εἰπόντος, Εὐλόγησον, δέσποτα, ὁ ἱερεὺς· Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία τοῦ πατρὸς, φησί· καὶ ὁ διάκονος τὰ εἰρηνικά. Καὶ ὁ ἄσματικός ἐσπερινὸς ψάλλεται· οἶον μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τὸ, *Κλῖνον Κύριε ἄχι τέλους*, ἐν ᾧ τὰς λυχνικὰς εὐχὰς λέγει ὁ ἱερεὺς. Εἶτα τὸ *τελευταῖον τῆς ἡμέρας*, τὸ, *Κύριε ἐκέκραξα*. Οἱ στίχοι ὡς ἔθος, καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ διακόνου καὶ τοῦ ἱερέως κλπ.» Ἐδῶ ὁ Συμεῶν ἀνακολούθως ὅλως πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ, ὡς ἀνωτέρω, ἄλλως λεχθέντα, φαίνεται νὰ ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξίν δύο μόνων ἀντιφώνων ἐν τῷ Α' μέρει, τοῦ *Κλῖνον* καὶ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, ἐκτός ἀν' ἐξ ἀβλεψίας παρελείφθη ἐν καὶ μεταξὺ τοῦ, τὸ *τελευταῖον* καὶ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* ἀντι δηλαδή τοῦ, «τὸ τελευταῖον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*» κατὰ λάθος καὶ παραλείψιν τοῦ καὶ ἐγγράφη ἀπλῶς: τὸ *τελευταῖον τῆς ἡμέρας*, τὸ, *Κύριε ἐκέκραξα*.

τούτου ἀντιφώνων. Οὕτω, ἐν σελ. 88 ἀναγινώσκωμεν ἂν ἡ συγγραφή του ἀντίφωνου Α', ψ. 85—ἐν σελ. 89 «Μετὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ Α' ἀντιφώνου ὁ διάκονος, Ἔτι καὶ ἔτι..., ὁ δομῆστικός ἀναφωνεῖ τὸ ἐπιφώνημα μετ' ἧχου τοῦ Β' ἀντιφώνου.... ὁ δομῆστικός ἀναφωνεῖ τὴν ἔναρξιν τοῦ Β' ἀντιφώνου»—ἐν σελ. 90 ὁ δομῆστικός τὴν ἀναφώνησιν τοῦ Γ' ἀντιφώνου—ὁ δομῆστικός προαναφωνεῖ.... καὶ τὸ Δ' ἀντίφωνον. Καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ Δ' ἀντιφώνου ὁ Διάκονος, Ἔτι καὶ ἔτι—ἐν σελ. 91 ὁ δομῆστικός προαναφωνεῖ ὡς ἔθος.... καὶ εὐθὺς ψάλλεται τὸ Ε' ἀντίφωνον—αὐτόθι : καὶ εὐθὺς ψάλλεται τὸ ΣΤ' ἀντίφωνον—ἐν σελ. 92 ὁ δομῆστικός προαναφωνεῖ τὸ τελευταῖον ἀντίφωνον τὴν Οἰκουμένην, Ἀλληλούϊα... καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ὁ δομῆστικός ἀναφωνεῖ. Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ—Ἀλληλούϊα.—Ἀντίφωνον Η', ψ. 18.—Καὶ οἱ ψάλλται· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται κτλ.—Καὶ λέγει στίχους ὄσους θέλει ἢ τὸν ψαλμὸν ὅλον. Εἶτα, Δόξα—Ἀλληλούϊα. Καὶ νῦν—Ἀλληλούϊα. Ἐν τισιν ἡμέραις προσθέτει περαιτέρω, «ἐκτὸς τοῦ, Οἱ οὐρανοί, ψάλλεται παρὰ τοῦ δομῆστικού τὸ τῆς ἡμέρας προκειμένον, κατὰ τάξιν ἀντιφώνου, μετὰ τοῦ Δόξα καὶ Νῦν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τοιοῦτο προκειμένον λέγεται τελευταῖον ἀντίφωνον».—Κατὰ ταῦτα ἔχομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῷ Α' μέρει καὶ πρὸ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα ὑπήρχον ἄλλοτε ἐν τῷ ἀρχικῷ τύπῳ ὀκτώ εἰσέτι ἀντίφωνα, ὧν τὸ α' ἤρχετο διὰ τοῦ ψαλμοῦ 85, Κλίνον Κύριε, τὸ οὖς σου¹, τὸ δὲ τελευταῖον, τὸ Η', ἔληγε ἢ διὰ τοῦ προκειμένου τῆς ἡμέρας, ὅπερ καὶ ὡς τελευταῖον ἀντίφωνον χαρακτηρίζεται παρὰ τοῦ Συμεών, ἢ διὰ τοῦ 18 ψαλμοῦ, Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται, ὡς ἀκριβέστερον ἀναγράφεται ἐν τῇ τοῦ *Borgia*, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ 18 ψ. ρητῶς χαρακτηρίζεται ὡς ὄγδοον καὶ τελευταῖον ἄμα ἀντίφωνον, φέρεται δὲ καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν τὸ ἀντ' αὐτοῦ ἐνίοτε ψαλλόμενον προκειμένον τῆς ἡμέρας ἀποκαλεῖται ὡσαύτως καὶ τελευταῖον ἀντίφωνον. Ὅτι δὲ ὄντως ἐψάλλοντο πρότερον ἐν τῷ πρὸ τῆς εἰσόδου μέρει πλείονα ἀντίφωνα, μέχρις ὀκτώ, συνάγεται ἐκ τῶν ἐξῆς : 1ον) ἐκ τοῦ ἄχρι τῆς εἰσόδου ἀριθμοῦ τῶν εὐχῶν, ἀνερχομένων μετὰ ταύτης εἰς τὸν ἀριθμὸν ὀκτώ². Ὡς ὄγδῳ τὴν σειρὰν ἀναγράφουσι τὴν κατὰ τὴν ψαλμῶδα τοῦ Κύριε ἐκέκραξα ἀναγινωσκόμεν ἡν εὐχὴν τῆς Εἰσόδου, Ἐσπέρας καὶ πρωτ', τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 958 (ἴδε Δημητριάδου II, 21), 959 (αὐτόθι II, 62), 961 (αὐτόθι II, 70), 968 (αὐτ. II, 395) καὶ 980 (αὐτ. II, 425) τοῦ Σινᾶ καὶ τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 104 Πάτμου (αὐτ. II, 153) καὶ 491 Κουτλουμουσίου (αὐτ. II, 356) εὐχολόγια, ὡς ἐβδό-

1. Πρβλ. Συμεών ἐν σ. 626 ἑξ. «Ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς οὖν ἅπασιν τὸ Κλίνον Κύριε τὸ οὖς σου ψάλλεται.... ὅτι δὲ ἀρχαῖον τοῦτο τῆς ἀκολουθίας τὸ ἔθος, καὶ ἀπὸ τῶν εὐχῶν δῆλον. Ἡ τῶν λυχνικῶν γὰρ λεγομένων εὐχῶν πρώτη ἐν ἑαυτῇ περιέχει τὴν τοῦ ψαλμοῦ παντὸς ἔννοιαν καὶ ῥήματα ἐξ αὐτοῦ....»

2. Ὅρα εὐχολόγιον σ. 15—17. Πρβλ. καὶ Εὐαγγέλιον Ἀντωνιάδου πραγματεῖαν περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου εὐχῶν.

μην δὲ τὸ 984 (αὐτ. II, 250) τοῦ Σινᾶ. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ εὐχαὶ αὗται χαρακτηρίζονται ἐνιαχοῦ καὶ ὡς εὐχαὶ ἀντιφώνων¹, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι συνώδευον ἢ συνωδεύοντο ἄλλοτε παρ' ἀντιφωνικῶς ψαλλομένων ψαλμῶν², τότε προκύπτει ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀμφιβολίας, ὅτι θέον κατ' ἀνάγκην ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν Ἰσαρίθμων πρὸς τὰς εὐχὰς αὐτῶν ἀντιφώνων, διότι, ὡς ὀρθῶς βεβαιοῖ ὁ *Συμεὼν* (*Ἄπαντα* σ. 556) «ἐκεῖνα ἀναφέρουσιν αἱ εὐχαὶ διὰ τοῦ ἱερέως τῷ Θεῷ, ἃ οἱ ψάλλοντες ᾄδουσι. Καὶ ἡ τοῦ πεντηκροστοῦ [=ψαλμοῦ] δὲ εὐχὴ τοῦτο δείκνυσιν» ἐπιφέρει αὐτός, «καὶ ἡ τῶν αἰώνων»—Καὶ ἀλλαγῶν (ἐν σελ. 625) «ἡ τῶν λυχνικῶν γὰρ λεγομένων εὐχῶν πρώτη [=ἡ, *Κύριε οἰκτιρῶν*] ἐν ἑαυτῇ περιέχει τὴν τοῦ ψαλμοῦ [=τοῦ 85, *κλίνον, Κύριε, τὸ ὄς σου*] παντὸς ἔννοιαν, καὶ ρήματα ἐξ αὐτοῦ· *Κύριε, οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων*. Καὶ τὰς λοιπὰς δέ», ἐπάγεται αὐτός, «ὁμοίως πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τῶν ἀντιφώνων τὰς ἐννοίας ἐχούσας καὶ ρήματα εὐρήσεις ἐξ αὐτῶν ὡς καὶ ἡ τῆς εισόδου τοῦ ἑσπερινοῦ σαφῶς δείκνυσιν, ἧς ἀρχή, *Ἐσπέρας καὶ πρωτὶ καὶ μεσημβρίας*. Ἐπεὶ γὰρ εἰς τό, *Κύριε ἐκέκραξα*, καὶ τοὺς αὐτοῦ στίχους ἡ εἴσοδος γίνεται καὶ ἡ εὐχὴ λέγεται καὶ ρήματα ψαλμικὰ ἐκ τῶν ᾄδομένων καὶ ἐννοίας περιέχει, ὡς ἂν ἀναφέρονται πάντα διὰ τοῦ ἱερέως πρὸς τὸν Θεόν»—Πρβλ. καὶ σ. 629, ὅσα αὐτόθι περὶ τῆς εὐχῆς τῆς εισόδου λέγονται, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τότε γινομένου θυμιάματος, ὅπερ εἶναι «εἰς τύπον τῆς ἀνωθεν τάξεως, καὶ μετάδοσιν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ εἰς τὸ ἀναθεῖναι τὴν προσευχὴν ἡμῶν ἄνω ὡς εὐοσμον καὶ ἀγνὸν θυμίαμα, καθὰ καὶ ὁ ᾄδόμενος λέγει ψαλμὸς [=δ 140 δηλαδὴ] καὶ ἡ εὐχὴ, κλινόντων τῶν ἱερέων λεγομένη, τό, *Ἐσπέρας καὶ πρωτὶ καὶ μεσημβρίας*, ὡς εἴρηται, ἀρμοδίως πρὸς τὰ ψαλλόμενα ἔχουσα· *Κατεύθυνον γάρ, φησὶ τὴν προσευχὴν ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ Μὴ ἐκκλίνης τὰς καρδίας ἡμῶν*» κλπ.

Τὸ γεγονός λοιπὸν τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἡ εὐχὴ τῆς εισόδου, *Ἐσπέρας καὶ πρωτὶ*, χαρακτηρίζεται ὡς εὐχὴ ἀντιφώνου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἕτερα, καθ' ἃ αὕτη α) χαρακτηρίζεται παρὰ τινων εὐχολογιῶν ἢ ὡς εὐχὴ πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*—οὕτω δὲ ἐπὶ π. δ. παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθμὸν Β 7 τῆς Λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, τοῦ 105 τῆς Πάτμου, τῶν 957, 958, 959, 961 καὶ 973 τοῦ Σινᾶ, ἢ ὡς εὐχὴ εἰς τὸ *Κύριε ἐκέκραξα*—οὕτω δὲ παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 962 τοῦ Σινᾶ—β) φέρεται δὲ συνήθως ἐν τοῖς εὐχολογίοις ὡς ὀρθῶς τὴν σειράν ἢ χαρακτηρίζεται ὡς εὐχὴ γ', μαρτυρεῖ περὶ τράνω, ὅτι ὁ 140 ψ., *Κύριε ἐκέκραξα*, ἀπετέλει ἄλλοτε ἐν τῇ τάξει τοῦ

1. Οὕτω ἐπὶ π. δ. παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθμὸν Γ 13, 105 Πάτμου, 491, 957, 958, 959, 961, 962, 973 κλπ. εὐχολογιῶν. Περὶ τούτων ὄρα ἡμετέραν προμνημονευθεῖσαν πραγματείαν, περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθου εὐχῶν.

2. Ἴδε πλείονα περὶ τούτου ἐν τῇ προμνημονευθεῖσῃ πραγματείᾳ ἡμῶν.

ἁσματικοῦ ἔσπερινου τὸ 8ον ἢ 9ον αὐτοῦ ἀντίφωνον, προηγούντο λοιπὸν αὐτοῦ 7 ἢ 8 ἕτερα ἀντίφωνα. 2ον) Ἐξ ὑπαινιγμῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ *Συμεῶν* δι' ὧν σαφῶς μαρτυρεῖται, ὅτι ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ δὲν ἀποσκοπεῖ τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν ἢ ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἀκολουθίας, ἀλλὰ τὴν περιγραφὴν μόνον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἰσχύοντος μεταγενεστέρου καὶ συγχρονισμένου τύπου, ὃν ἀκριβῶς προὑποθέτει καὶ ἡ ἐν τῷ Ἰτόμφ τῶν *Τυπικῶν* τοῦ Δημητριάκη (I σ. 1—154) ἀναγραφομένη τυπικὴ διάταξις, ἣτις ὀρίζει ἀκριβῶς, ὅπως καὶ ὁ *Συμεῶν*, *τρία* μόνον ἀντίφωνα, τὸ *Κλῆρον*, τὸ *τελευταῖον* καὶ τὸ *Κύριε ἐκέκραξα ἢ Κύριε ἐλέησον*, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν¹. Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ὑπαινιγμῶν τοῦ *Συμεῶν*, ἀναφερομένων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἔθος τῆς ἀκολουθίας ἣτις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ὑποστῆ διαφόρους μεταβολάς, μνημονεύομεν ἐνταῦθα μόνον δύο, τὸν περὶ μεταβολῆς τῆς τάξεως τοῦ θυμιάματος καὶ τὸν περὶ μεταβολῆς τῆς τάξεως καθόλου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιφώνων ἰδιαιτέρως. «Ἐν μὲν τῷ ἔσπερινῷ *πρότερον* μὲν ἦν ἔθος», λέγει αὐτὸς ἐν σ. 624, «θυμιάματος πληροῦν τὸν ναὸν τοὺς ὑπηρέτας... *Νυνὶ δέ*», ἐπιφέρει, «τοῦτο οὐ γίνεται, εἰ μὴ κατὰ τὴν λειτουργίαν καὶ μόνον ὁ *διάκονος* ἢ ὁ *ιερεὺς* μετὰ τὴν προσκομιδὴν... Καὶ ἐν τῷ *ἄρθρῳ* δὲ ὁμοίως ἐπλήρουν *πρότερον* τὸν ναὸν *καπνοῦ* ἐκ θυμιάματος». — Ἐν σελ. 622, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ τῆς ἡμέρας προκειμένου ὡς τελευταίου ἀντιφώνου, παρατηρεῖ, ὅτι λέγεται τοῦτο οὕτω «διὰ τὸ ἕτερα ἀντίφωνα, λεγόμενα μὲν *πρώην*, ἀφεθέντα δὲ *νῦν*». Μαρτυρεῖ δὲ σαφῶς καὶ ρητῶς ὁ *Συμεῶν* ἐνταῦθα, ὅτι ἐφέροντο ἄλλοτε πρὸ τοῦ ἐν τῇ περιγραφῇ του ὡς δευτέρου μὲν ἀριθμουμένου, *τελευταίου* δὲ ἢ *προκειμένου* τῆς ἡμέρας ὑπ' αὐτοῦ χαρακτηριζομένου, καὶ ἕτερα ἀντίφωνα *πλειότερα*, «λεγόμενα μὲν *πρώην*, ἀφεθέντα δὲ *νῦν*». — Καὶ ἀλλαχοῦ (ἐν σελ. 628). «*Καθ' ἑσπέραν* μὲν οὖν καὶ *πρώην*» λέγει οὗτος, «ἐλέγετο ψαλτήριον, ὡς καὶ ἐν τῷ *ἄρθρῳ* νῦν. Ὁ δὲ καὶ αἱ μοναὶ ἐκμιμούμεναι *κάθισμα* ψαλτήρος ἑσπέρας, καὶ ἐν τῷ *ἄρθρῳ* δύο, διηνεκῶς λέγουσι. *Νῦν* δὲ ἐν τῷ ἁσματικῷ ἔσπερινῷ», προσθέτει περαιτέρω, «δι' ἀσθένειαν καὶ ἀμέλειαν *ἀντίφωνα ψαλτήρος* οὐ λέγεται, εἰ μὴ ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ μόνον *Τεσσαρακοστῇ*, καὶ *παντὶ σαββάτῳ* ἑσπέρας ἐν μόνῃ τῇ ἀγίᾳ *Σοφίᾳ*· ὅπου διὰ τὸ γογγύζειν πινὰς ραθυμοῦντας μόνον τό, *Μακάριος ἀνὴρ* [=δ' α' ψαλμός], τὸν ἕνα ψαλμὸν μετὰ μέλους κατὰ τὸν ἦχον λέγειν διευτυπώσαμεν. Ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ *Τεσσαρακοστῇ* πάλιν λέγεσθαι *κατὰ τὸ ἔθος* τὰ ἐξ ἀντίφωνα ἢ τὸ ἐν *κάθισμα* μόνον». — 3ον) Ἐκ ρητῶν τινων ὀρισμῶν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ἐξ ὧν μαρτυρεῖται, ὅτι διὰ τινος τουλάχιστον ἔσπερινου ὀρισμένων ἡμερῶν ἢ περιόδων ἐψάλλοντο πλειότερα ἀντίφωνα. Οὕτω, ἐν τινι τυπικῇ διατάξει, ἀποδιδούση τὴν *πραξίν* τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀναγινώσκομεν (ἴδε Δημη-

1. Ἴδε ἀνωτ. ἐν σελ. 50, 1.

τριέβσκη I, 105) «Δεῖ εἰδέναι ὅτι ἀπὸ τῆς ιε' [=Αὐγούστου] ψάλλομεν ἐν τῷ ὄρθρῳ ἀντίφωνα ι', εἰς δὲ τὸν λυχνικὸν ἀντίφωνα ιε'». Ὁρίζονται ἰσαύτως ὑπὸ τῆς αὐτῆς διατάξεως διὰ τὸν λυχνικὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα ἀντίφωνα ιβ', ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ α' ψαλμοῦ τοῦ ψαλτηρίου¹, ἀνερχόμενα δὲ ἀπὸ τοῦ λυχνικοῦ τῆς Δευτέρας τῆς Διακαινησίμου εἰς ιγ' (Δημητριέβσκη, αὐτόθι I, 136).

Οὐδεμία ἄρα πρέπει νὰ ὑφίσταται ἀμφιβολία, ὅτι κατὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιφώνων ἐν τῷ Α' μέρει ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους μεγαλύτερος. Ὁ ἴδιος *Συμεὼν* διετύπωσε κατὰ τὴν ρητὴν ἡμολογίαν του, ἵνα κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς ψάλλονται συναφδὰ τῇ ἀρχαίᾳ τάξει, «κατὰ τὸ ἔθος», ἕξ ἀντίφωνα.

Τούτου οὕτως ἔχοντος ἡ προτίμησις ἡμῶν δέον ἀνεπιφυλάκτως νὰ δοθῇ εἰς τὴν τοῦ *Borgia* ἔκθεσιν, τὴν προϋποθέτουσαν ἐν τῷ πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* μέρει πλείοτερα ἀντίφωνα, 8, ἀνερχόμενα μετὰ τούτου εἰς 9 ἐν ὄλῳ².

1. Εὐλόγως ἐκ τοῦ τοιοῦτου ὁρισμοῦ γεννᾶται εἰς ἕκαστον ἡ σκέψις, ὅτι ἐν τῷ ἄσματικῷ τύπῳ λόγῳ τοῦ ὑφισταμένου στενωτάτου συνδέσμου μεταξὺ ἀντιφώνων καὶ τῶν συνοδευουσῶν αὐτὰ εὐχῶν—καθ' ὃν αὐτὰ ταῦτα πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφέρουσι, ὅσα οἱ ψαλμοὶ περιέχουσι, διὸ καὶ ἐκ ρημάτων καὶ ἐννοιῶν αὐτῶν εἶναι συντεθειμένοι—δὲν εἶναι νοητὸς ὁ ἀδρόως καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Ψαλτηρίῳ σειρὰν αὐτῶν καθορισμὸς τῶν ἀντιφώνων, ἀλλὰ μόνον ὁ κατ' ἐκλογὴν, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ πρὸς τὰς εὐχὰς ἀναφορὰ αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο συμπέρασμα θὰ ἦτο ἀκλόνητον μόνον ἐν τῇ ἀναποδείκτῳ εἰσέτι προϋποθέσει, ἣτις θὰ ἀπέκλειε τὴν ὑπαρξίν ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐτέρων ἔτι εὐχῶν πέραν τῶν ἡμῖν ἄχρι σήμερον γνωστῶν. Ἀλλ' ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν φαίνεται ν' ἀληθεύῃ. Ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τινος σημειώσεως, τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 213 εὐχολογίου τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, προερχομένου ἐκ τοῦ ἔτους 1027, ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐχῶν τῶν ἀντιφώνων φαίνεται νὰ ἦτο ἰσαριθμὸς πρὸς τὰ ψαλλόμενα ἀντίφωνα. «Ἐχειν δὲ αὐτὸν [=τὸν Στρατήγιον, ἀντιγραφεὴ ἢ συνθέτην τοῦ ὑπὸ λόγον Εὐχολογίου, πρεσβύτερον δὲ τῆς Μ. Ἐκκλησίας] καὶ ἐν ἐτέρῳ βιβλιδίῳ εὐχὰς τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ψαλτηρός, ὡς στιχολογεῖ ἡ Μ. Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ξδ', καὶ τῶν ᾠδῶν εὐχὰς η', καὶ ἐτέρας εὐχὰς» (Δημητριέβσκη II, 1017). Ὅτι ὄντως τὸ ψαλτήριον διηρείτο εἰς 60 ἢ μᾶλλον 64 ἀντίφωνα, γνωρίζομεν ἐκ τοῦ παρὰ τοῦ καρδινάλιου Pitra τὸς α' ἐκδοθέντος *Κανὼνος τῶν ἀντιφώνων τῶν ψαλμῶν τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας* ἐν τῷ *Juris eccles. Graec.*, τόμος II σ. 209, παρὰ τοῦ L. Petit εἰτα σμῆ πληρωθέντος ἐν τῷ λεξικῷ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς λειτουργικῆς τοῦ Cahrol³ ἴδε ὑπὸ τὴν λέξιν *Antienne (Liturgie)* τόμος IB, 2301—2302.

2. Ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ *Borgia* παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῷ Α' μέρει ἀντιφώνων ἀνακολουθία τις καὶ ἀνακρίβεια. Ἐνῷ δηλαδὴ προϋποθέτει αὐτὸς πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* τὴν ὑπαρξίν 8 ἀντιφώνων—ὡν τὸ α' εἶναι ὁ 85 ψ., τὸ δὲ τελευταῖον ὁ 18 ψ., ἀνθ' οὗ ἐν τισιν ἡμέραις ψάλλεται τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας αὕτινα, συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, ἀνέρχοντα εἰς 9, ὁμλεῖ ἐν τούτοις, ἀνακολουθῶς ὄλως, ἐν σελ. 89, περὶ μεσολαβήσεως μετὰ τῶν δύο τούτων ἄκρων οὐχὶ 6, ἀλλὰ 4 μόνον ἀντιφώνων, ἀνερχομένων μετὰ

Εἰς τὴν ἐρώτησιν, τίνα ἀκριβῶς ὑπῆρξαν τὰ ἐν ταῖς περιγραφαῖς τόσον τοῦ *Συμεών*, ὅσον καὶ τοῦ *Rorgia* προϋποτιθέμενα, ἀλλὰ μὴ ἀναγραφόμενα παρ' αὐτῶν λοιπὰ ἀντίφωνα, ἢ ἀπάντησις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐχερῆς λόγῳ τῶν μεταβολῶν, ἃς ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὑπέστη ἢ τάξις αὐτῆ. Λόγῳ τῆς ὑφισταμένης ὅμως στενωπότητος σχέσεως καὶ ἀνταποκρίσεως μεταξὺ τῶν ἀντιφώνων καὶ τῶν εὐχῶν αὐτῶν, καθ' ἣν αἱ παρὰ τοῦ ἱερέως ἔσωθεν ἐκφωνοῦμεναι εὐχαὶ τῶν ἀντιφώνων ταῦτα ἀναφέρουσι πρὸς τὸν Θεόν, ὅσα οἱ ψάλλται διὰ τῶν ἀντιφώνων ἔξωθεν ἐν τῷ ναῷ ἔδουσι, καὶ καθ' ἣν ὡς ἐκ τούτου ἀποκαλοῦνται καὶ εὐχαὶ τῶν ἀντιφώνων, θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ ρημάτων τῶν εὐχῶν γὰ ἀνευρεθῶσιν οἱ ἀντίστοιχοι αὐτῶν ψαλμοὶ ¹. Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη δὲν εἶναι πάντοτε καὶ τόσον εὐχερῆς, ἀλλ' οὔτε καὶ τόσον ἀσφαλῆς, ἔνεκεν τῆς ἀλλαγῆς τῆς τάξεως τῶν ἀκολουθιῶν ἀφ' ἑνός, τῆς μὴ διασώσεως δὲ ἀφ' ἑτέρου μέχρως ἡμῶν ἀπασῶν ἴσως τῶν εὐχῶν, οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἔνεκα τῆς συναναμίξεως ἔτι εὐχῶν ἐκ διαφόρων τάξεων καὶ τυπικῶν. Ἀρκούμεθα ὡς ἐκ τούτου ἐνταῦθα μόνον εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῷ Α' μέρει τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ ὑπῆρχον ἄλλοτε πλείότερα τῶν τριῶν ἀντιφώνων, τῶν ὅσα δηλαδὴ ἀναγράφονται ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ *Συμεών* καὶ ἐν τῇ διατάξει τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 266 εὐχολογίου τῆς Πάτμου (παρὰ Δημητριέβσκη I, 1—154).

(Συνεχίζεται)

τοῦ τελευταίου [=τοῦ 18 ψ.] εἰς δ.—«Ἰστέον, λέγει, ὅτι τὰ ἕτερα πάντα [=μετὰ τὸ α' δηλαδὴ] ἀντίφωνα, κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν λέγονται μετ' ἰδίου ὑποψάλματος, ὡσπερ δηλοῦσιν αἱ εὐχαὶ [!]. Ἐπειδὴ δὲ, προστέται περαιτέρω, οὐ πάντοτε ἐλέγοντο ταῦτα τὰ ἀντίφωνα, ἀνευ [=ἐξαιρέσει] τοῦ τελευταίου [=τὸ 18 ψ.], διὰ τοῦτο παραλείπομεν ἐνταῦθα τὴν ἀναγραφὴν τῶν οἰκείων τῶν ἀντιφώνων τούτων εὐχῶν καὶ εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ τελευταίου ἀντιφώνου.—Ὅντως δὲ παραλείπει οὗτος ἐν τῇ περαιτέρω περιγραφῇ τὴν δήλωσιν τῶν λοιπῶν, ἐκτὸς τοῦ τελευταίου, ἀντιφώνων, παραθέτει δὲ μόνον τὰς ἀντίστοιχὰς εὐχὰς τούτων.

1. Τὴν μέθοδον ταύτην ἣν ἀσχεῖ ὁ *Συμεών* ἐπὶ τῆς α' (Κύριε οἰκτιρῶν) καὶ τῆς η' ('Ἐσπέρας καὶ πρωὶ) τῶν ἐν τῷ εὐχολογίῳ εὐχῶν τῆς ἑσπερινῆς ἀκολουθίας καὶ δι' ἧς εὐρίσκει, ὅτι ἡ μὲν α' περιέχει τὸ νόημα καὶ ῥήματα τοῦ 85, ἡ δὲ β' τοῦ 140 ψαλμοῦ, ἀπεμμήθη καὶ ὁ *Καίσαρος Ἀμβρόσιος* (ἐν τῇ μνημ. συγγγ. σ. 70), ἐπεκτείνας μάλιστα αὐτὴν ἐπὶ τῆς β' καὶ τῆς δ' εὐχῆς τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας (πρβλ. αὐτ. σ. 75). Εἶναι ὄντως λίαν καρποφόρος, εὐρίσκει δὲ προσφορωτάτην ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας ἱερουργίας, ἐν ἧ, ὡς πολὺ ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ αὐτός, (αὐτόθι σ. 64 ἐξ.), τὰ πάντα διεξάγονται δραματικῶς, ἀγιάζων δὲ καὶ ἀγαξίμενοι, εὐλογῶν καὶ εὐλογοῦμενοι, τελετουργῶν καὶ τελετουργούμενοι, ἀποτελοῦσιν ἐνότητι ἀδιάσπαστον, διατελοῦντες ἐν ἀμοιβαιότητι ἐνεργείας. Πρβλ. πλείονα περὶ τούτου ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ συγγραφῇ τοῦ *Καίσαρος Ἀμβρόσιου* ἐν σελ. 64—76 καὶ 122—129.